

el-Mâide 5/3; el-En'âm 6/145; en-Nahl 16/115; İbn Nüceym, s. 94; *Mecelle*, md. 21) kuralları bu konudaki temel ilkeler olarak kabul edilebilir. Zaruret dolayısıyla helâl kılınan hususlar ise, "Zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur" (*Mecelle*, md. 22); "Mâni zâil oldukça memnû avdet eder" (a.g.e., md. 24); "Zarar-ı âmmı def için zarar-ı hâs ihtiyar olunur" (a.g.e., md. 26); "Zarar-ı eşed zarar-ı ahaf ile izâle olunur" (a.g.e., md. 27); "Hâcet umumi olsun hususi olsun zaruret menzilesine tenzil olunur" (a.g.e., md. 32); "İztırar gayrin hakkını iptal etmez" (a.g.e., md. 33) kuralları ile sınırlandırılmıştır (bu kurallara ve uygulama örnekleri için bk. Süyûtî, s. 179-181; İbn Nüceym, s. 94-100).

Öte yandan İslâm hukukunda araçların da amaçlar gibi meşrû olması esastır. Bu sebeple helâl ve temiz kazanç teşvik edilmiş, haram, gayri meşrû ve kirli (habis) yollardan elde edilen kazançlar yasaklanmıştır (Buhârî, "Zekât", 29; "İcâre", 20; "Büyü", 7-8, 15, 39, 113; "Talak", 51; Müslim, "Zekât", 44, 63-65; Tirmizî, "Zekât", 28). Ayrıca, "Ameller ancak niyetlere göredir" (Buhârî, "İmân", 41; "Hiyel", 1; Müslim, "İmâre", 155; Ebû Dâvûd, "Talak", 11); "Şek ile yakîn zâil olmaz" (Süyûtî, s. 118; İbn Nüceym, s. 60, 81; *Mecelle*, md. 4); "Alınması memnû olan şeyin verilmesi de memnû olur" (*Mecelle*, md. 34; İbn Nüceym, s. 183); "İşlenmesi memnû olan şeyin istenmesi dahi memnû olur" (*Mecelle*, md. 35; bu kaide için bk. Süyûtî, s. 280-281; İbn Nüceym, s. 183) gibi kurallar da helâl konusunda yardımcı ilkeler olarak değerlendirilebilir (yukarıdaki kurallara ve helâl kavramıyla ilgili literatür için bk. HARAM).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hll" md.; *Li-sânü'l-'Arab*, "hll" md.; Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münir*, "hll" md.; *et-Ta'rifât*, "helâl" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 347-348; Wensinck, *el-Mu'cem*, "hll" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hll" md.; Mustafavî, *et-Taḥkîk*, II, 292-294; J. Penrice, *A Dictionary and Glossary of the Korân*, London 1985, s. 37; *Müsned*, I, 5, 43, 301; II, 168, 237, 287, 328, 332, 361, 378, 382, 404, 412, 415, 418, 538; III, 185, 217, 466; IV, 141, 267, 269, 271, 275, 341, 426; V, 145, 148, 161, 365; Dârimî, "Şalât", 111, "Zekât", 31, "Büyü", 1, 78, "Rikâk", 9, "Siyer", 28; Buhârî, "İmân", 39, 41, "Teyemmüm", 1, "Ezân", 8, "Şalât", 56, "Hac", 32, "Umre", 6, "Zekât", 29, "Humus", 8, "Talak", 51, "Temennî", 3, "İtişâm", 37, "Büyü", 2, 7-8, 15, 39, 113, "İcâre", 20, "Hiyel", 1; Müslim, "Şalât", 11, "Hac", 141, 214, "Mesâcid", 3, 5, "Zekât", 44, 63-65, "Müşâkât", 107-108, "İmâre", 155; İbn Mâce, "Tahâret", 38, "Ezân", 4, "Menâsik", 41, "Etfime", 60, "Şayd", 6, "Ticârât", 10-11, "Fiten", 14,

"Züh'd", 26; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 41, "Şalât", 36, 37, "Menâsik", 23, "Talak", 11, "Büyü", 3, "Cihâd", 121; Tirmizî, "Tahâret", 52, "Ezân", 43, "Zekât", 28, "Libâs", 6, "Fezâ'ilü'l-cihâd", 16, "Büyü", 1; Nesâî, "Tahâret", 46, "Ezân", 37, 38, "Hac", 77, 143, "Zekât", 48, "Miyâh", 4, "Şayd ve'z-zebâih", 35, "Büyü", 2, 94, "Eymân ve'n-nüzûr", 19, "Kuḍât", 11; Dârekutnî, *es-Sünen*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), IV, 298; Tahâvî, *Müşkilü'l-âşâr*, Haydarâbâd 1333, I, 323-326; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 332, 334; Gazzâlî, *el-Müstaşfâ*, I, 66, 73-75; a.mlf., *İhyâ*, Kahire 1387/1967, II, 98, 112-118; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Aḥkâmü'l-Kur'an*, II, 546, 695-696; Alâeddin es-Semerkandî, *Mizânü'l-uşûl* (nşr. M. Zeki Abdülber), Katar 1404/1984, s. 40-45; Mutarrizî, *el-Muḡrib* (nşr. Mahmûd Fâhûrî - Abdülhamîd Muhtâr), Halep 1399/1979, s. 219-221; İzzeddin b. Abdüsselâm, *Ḳavâ'idü'l-aḥkâm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), II, 89-92; Nevevî, *Şerhu Müslim*, XI, 27-29; a.mlf., *el-Erba'ün en-Neveviyye ve şerhuḥâ*, Kahire, ts. (Dârü'l-Menâr), s. 20-22, 48; İbnü'l-Leḥmâm, *el-Ḳavâ'id ve'l-fevâ'idü'l-uşûliyye* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Beyrut 1403/1983, s. 163; Ahmed b. Yûsuf, *'Umdetü'l-huffâz fi tefsiri eşrefi'l-el-fâz* (nşr. Muhammed Altuncî), Beyrut 1414/1993, I, 514-516; İsnevî, *et-Temhîd*, s. 487-489; Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmgânî, *Kâmûsü'l-Kur'an* (nşr. Abdülazîz Seyyid el-Ehl), Beyrut 1983, s. 142-143; İbn Müfliḥ el-Makdisî, *el-Âdâbü's-şer'iyye ve'l-mineḥu'l-mer'iyye*, Kahire 1348/1929, I, 441-442; Aynî, *'Umdetü'l-kâfî*, Kahire 1392/1972, I, 343-345; Süyûtî, *el-Eşbâḥ ve'n-nezâ'ir* (nşr. Muhammed el-Mu'tasim-Billâh), Beyrut 1407/1987, s. 118, 133-137, 179-181, 209-215, 280-281; İbn Nüceym, *el-Eşbâḥ ve'n-nezâ'ir* (nşr. M. Mutî' el-Hâfız), Dimaşk 1403/1983, s. 60, 73-81, 94-100, 121-131, 183; Fettenî, *Mecma'u biḥâri'l-enûâr fi garâibi't-tenzil ve leṭâ'ifi'l-aḥbâr* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Medine 1415/1994, I, 544-550; Şevkânî, *Neylû'l-evṭâr*, V, 235-237; VIII, 120; İbrâhim b. Mer'î eş-Şeberhî, *el-Fütühâtü'l-vehbiyye*, Kahire 1307/1889, s. 90-98, 209-210; Ahmed b. Hicâzî el-Feşnî, *el-Mecâlisü's-seniyye*, Kahire 1374/1955, s. 23-26, 92-94; *Mecelle*, md. 4, 21, 22, 24, 26, 27, 32, 33, 34, 35; Ali Fikrî, *Mürşidü'l-enâm li-ma'rifeti'l-helâl ve'l-ḥarâm* (nşr. M. Ferîd Vecdî), Kahire 1369/1950, s. 9-18; Sa'dî Ebû Ceyb, *el-Kâmûsü'l-fikḥî*, Dimaşk 1982, s. 98-100; Abdülvehhâb Reşîd Sâlih Ebû Safiyye, *Şerhu'l-Erba'ün en-Neveviyye fi şevbin cedid* [baskı yeri yok], 1409/1988 (Dârü'l-Beşîr), s. 101-114, 346-355; Zekiyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara 1990, s. 207, 214-215, 219-221; Riaz Hussain, *Halal (Lawful) and Haram (un-Lawful) in Islam*, Lahore 1991, s. 2-24; Hayreddin Karaman, *Günlük Hayatımızda Helâller ve Haramlar*, İstanbul 1995, s. 13-32; Mansûrizâde Said, "Cevazın Şer'i Ahkamdan Olmadığına Dair" (s.nşr. Ali Bardakoğlu), *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 1, Kayseri 1987, s. 81-89; Chafik Chahata, "Dja'iz", *EP* (İng.), II, 389-390; "Tahrim", *Mu.F. X*, 211-212; "Tahil", a.e., X, 253-254; "Helâl", a.e., XVIII, 74-77; Ali Bardakoğlu, "Câiz", *DİA*, VII, 27-28; a.mlf., "Helâl", *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, II, 229-231.

FERHAT KOCA

HELL, Josef
(1875-1950)

Alman şarkiyatçı
ve Sâmi diller uzmanı.

14 Haziran 1875 tarihinde Almanya'nın Vilsbiburg şehrinde doğdu. 1896-1898'de Münih'te Fritz Hommel'in yanında Sâmi dilleri tahsil ettikten sonra Erlangen Üniversitesi'nden mezun oldu. Arap şiirine duyduğu özel ilgiden dolayı Arap dili ve edebiyatı üzerine araştırma yapmak amacıyla 1898-1899'da Mısır, Filistin ve Suriye'ye gitti. Beyrut'ta kaldığı bir yıl boyunca Luvis Şeyho'nun yanında bilgisini ilettilti. Daha sonra Münih'e döndü ve İslâmiyet öncesi Arap şiirinin sözlüğünü hazırlamayı planlayan hocası F. Hommel'in teşvikiyle Emevîler devrinde Araplar'ın üç hiciv şairinden biri olan Ferezdak üzerinde çalışmaya başladı. 1900'de doktoraasını verdi; arkasından iki sömestr boyunca Berlin'de Ed. Sachau'nun yanında bulunduktan sonra Münih'e geçerek 1903'te *Al-Farazdak's-Lieder auf die Muhallabiten* başlıklı teziyle doçent, 1908'de profesör oldu. 1911'de Erlangen'e yerleşti; 1913'te ordinarius profesör unvanını aldı. 4 Ocak 1950 tarihinde aynı şehirde öldü.

Eserleri. A) Telif Eserleri. 1. *Al-Farazdak's Lobgedicht (Loblied) auf al-Walid b. Jazid* (Leipzig 1902). Doktora tezi. Ferezdak'ın şiirleri ve bunlara dayanarak yazılmış biyografisiyle onun Emevî Halifesi II. Velid için kaleme aldığı kasidelere dairdir. 2. *Die Kultur der Araber* (Leipzig 1910, 1919). 1907 kışında Münih'te verdiği konferansların metinlerinden meydana gelmiştir. Kremer, Wellhausen ve Grimme gibi şarkiyatçıların daha önceki çalışmalarını da göz önünde bulunduran Hell "İslâm'dan Önce Araplar", "Muhammed", "Fetihler Dönemi", "Eme-

Josef Hell

vîler", "Bağdat", "Kuzey Afrika ve İspanya" başlıkları ile altı bölüm oluşturan konferanslarında Arap kültürünün gelişmesi ve misyonu üzerinde durur. Birinci bölümde genel olarak kültürlerin doğuşu ve gelişmesine temas edildikten sonra Araplar'ın İslâm'dan önceki hayat tarzları, kültür, sanat, ticaret ve inançları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, Hz. Peygamber ile birlikte dünyanın önemli bir kesiminde meydana gelen değişimin dinî, siyasî, kültürel yönden değerlendirilmesi, üçüncü bölümde hilâfet konusu, fetih hareketleri ve sonuçları gibi konular ele alınmıştır. Dördüncü bölüm, Hz. Osman'dan sonra başlayan hilâfet tartışmalarını ve her yönüyle Emevîler'i inceleler. Beşinci bölümde İslâmiyet'in yayılması, Abbâsîler'in İslâmiyet'e yaptığı hizmetler, içteki çekişmeler, mezheplerin ortaya çıkışı, dinî ve tabii ilimler sahasında kaydedilen gelişmeler ele alınır. Son bölümde İslâmiyet'in Kuzey Afrika ve Avrupa'ya yayılışı ve müslümanların buralardaki faaliyetleri, geride bıraktıkları eserler, yetiştirdikleri âlimler ve Avrupa'nın İslâm kültüründen etkilenişi üzerinde durulur. Bu eser S. Hudâbahş tarafından *The Arab Civilization* adıyla İngilizce'ye tercüme edilmiştir (Cambridge 1925; Kalküta 1926; Lahore 1943). 3. *Von Muhammed bis Ghazâlî* (Jena 1915, 1923). İslâmiyet'in esaslarının teorik ve pratik yönden incelendiği eserin giriş bölümünde Ortadoğu'da hâkim olan dinlere ve topluluklara kısaca temas edildikten sonra Hz. Muhammed'in ortaya çıkışı, peygamber olarak ilâhî vahiy tebliğ edişi, İslâmiyet'in yayılması, vahyin özelliği ve tesiri, Kur'an'ın yazılması ve derlenmesi, hadisler, mezheplerin oluşması ve İslâm filozof ve fıkıhçılarıyla başlıca eserleri ele alınmış, sonraki bölümlerde inanç esasları, ahlâk, cihad ve evlilik gibi konulara dair bazı âyetlerin tercümelerine yer verilmiştir. Ebû Hanîfe ve *el-Fıkhü'l-ekber*'le ilgili bölümde Ebû Hanîfe'nin İslâm akaidinin esasları hakkındaki görüşleri, bunu takip eden Ebû Ca'fer et-Tahâvî'ye dair bölümde Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ın inanç sistemi, arkasından Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin *Kitâbü'l-Lüma'* adlı eserinin üçüncü kısmındaki tartışma, Ebû'l-Leys es-Semerkindî bölümünde vahiy meselesi ve Gazzâlî'ye ayrılan son bölümde de onun çeşitli eserlerinin yer alan ibadet ve ahlâkla ilgili görüşleri incelenmiştir.

B) Neşirleri. 1. *Diwan des Farazdaq, 2. Hâlfte* (München 1900). Daha önce R. Boucher, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshaya (Ayasofya, nr. 3884) dayanarak Ferezdak divanını neşretmeye başlamış (Paris 1870-1875), ancak ilk 3000 beyitten sonra bu çalışma durmuştu. Hell, 1898 yılında İstanbul'dan eserin fotoğraflarını sağlayarak yazma nüshanın kalan kısımlarını yayımladı. Bu arada, 467 numaralı kasideden itibaren yazmada eksiklik olduğunun farkına varmış ve Boucher'in istinsah ettiği nüsha ile Cambridge Kütüphanesi'nde bulunan nüshayı karşılaştırıp ortaya çıkardığı altmış bir sayfalık kısmı *Diwan des Farazdaq, 2. Hâlfte B* adı altında tıpkıbasım olarak neşretmiştir (Leipzig 1901). 2. *Abû Hanîfa, al-Fıkh al-akbar* (Jena 1915, tercümesiyle birlikte). 3. *Muhammad b. Sallâm al-Ğumahî, Die Klassen der Dichter* (Leiden 1916). Hell, 1910'da Kahire'deki el-Mektebetü'l-Hidiviyye'de üzerinde çalıştığı İbn Sellâm el-Cumahî'nin *Tabakâtü's-şu'arâ'* adlı eserini altı yıl sonra yayımlamıştır. Daha sonra Chester Beatty Kütüphanesi'nde (Dublin) kitabın bir başka nüshası bulunmuş ve Arthur John Arberry tarafından *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*'te (XIII, [1949-1950], s. 7-22, 602-615) bu nüsha ile Hell'in neşri karşılaştırılarak onun bazı eksiklik ve okunuş farklılıkları ihtiva ettiği ortaya konulmuştur. Üç yıl sonra eser Mahmûd Muhammed Şâkir tarafından tekrar yayımlanmış (Kahire 1952), Hell'in neşri de 1982'de Beyrut'ta bir ke-re daha basılmıştır. 4. *Neue Hudailiten-Diwane* (I, Hannover 1926; II, Leipzig 1933). Kahire'de el-Mektebetü'l-Hidiviyye'de çalışırken bulduğu Hüzeyl kabilesi şairlerine ait bazı divanların neşridir. Eserin I. cildinde Ebû Züeyb el-Hüzeli'nin, II. cildinde Sâide b. Cüeyye, Ebû Hırâş, Mütenahhil ve Üsâme b. Hâris'in divanları ile tercümeleri yer almaktadır.

Hell, bunlardan başka çeşitli ilmî dergi ve armağan kitaplarında genellikle Arap şiiri ve şairleriyle ilgili birçok makale yayımlamış, ayrıca bazı araştırmacılara eski Arapça metinlerin tercümesi hususunda yardımcı olmuştur (eserlerinin tam listesi için bk. *Bibliographie der Deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde*, XIV, 388-390).

BİBLİYOGRAFYA :

G. Pfannmüller, *Handbuch der Islam-Literatur*, Leipzig 1923, s. 34, 40, 47, 51, 61, 167, 195, 256, 261; J. Fück, *Die arabischen studien in europa*, Leipzig 1955, s. 317-318; Necîb el-Akîkî, *el-Müsteşrikün*, Kahire 1980, II, 437; Bedevî, *Mevsû'atü'l-müsteşrikîn*, s. 424-425; *Bibliographie der Deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1992, XIV, 388-390; H. Wehr, "Hell, Joseph", *Neue Deutsche Biographie*, VIII, Berlin 1969, s. 473.

MEHMET KANAR

HEMDÂN (Benî Hemdân)

(بنو همدان)

Yemen'de yaşayan
Kahtâniler'e mensup
bir Arap kabilesi.

Kabileye adını veren Hemdân'ın nesebi Hemdân (Evsele) b. Mâlik b. Zeyd b. Evsele b. Rebîa b. Hıyâr b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub vasıtasıyla Kahtân'a ulaşır (Hemdânî, X, 1-7). Ancak bu silsile bazı kaynaklarda farklı şekillerde gösterilmiştir (Hasan İsâ, s. 21-26). Kabile, Hemdân'ın torunlarından Bekîl ile Hâşid'in çocukları vasıtasıyla çeşitli kollara ayrılarak varlığını günümüze kadar korumuştur (bu iki kabilenin kolları ve zamanımızda yaşadıkları yerler için bk. *İA*, V/1, s. 348-350).

İslâm'dan önce, San'a'dan Sa'de'ye ve Kızıldeniz'den Me'rib'e kadar uzanan geniş toprakların doğusunda Benî Bekîl, batısında Benî Hâşid yaşıyordu. Ancak bu ayırım kesin değildi; çünkü kabilelerin bazı kolları birbirlerine ait bölgelere yerleşmişlerdi. Benî Bekîl'e ait topraklar meyve, sebze ve tahıl ürünleri bakımından çok verimli olmasının yanında şehirleri, kaleleri, hayvancılığa elverişli dağları, verimli ovaları ve özellikle Erhab bölgesinde yetişen develeriyle meşhurdur. Kabile mensupları ziraat ve hayvancılığın yanı sıra madencilikle de uğraşüyor, altın ve gümüş çıkarıp işliyorlardı.

Tarihi çok eskilere giden Hemdân kabilesi, milâttan önce siyasî olarak bağlı bulunduğu Sebe Devleti'nin, adına Yemen'in birçok yerinde mâbedler yapılan baştanrı Makka'ya tapıyordu. Siyasî otoriteyi ele geçirip güçlendiği milâttan sonraki bir buçuk asırlık dönemde ise Riâm (Riyâm) adında kendine ait bir tanrısı vardı. Kabile mensuplarının, savaşımlardan sonra ve hasat zamanında bu tanrının Akvâ tepesinde bulunan putunu ziyaret ettikleri bilinmektedir. Bazı Hemdânlıların ise Zûnûvâs zamanında Yahudiliğe